

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות

פרקים ד-ה: תפילה

סוגיה מז: טעות בנוסח התפילה בשבתות ובמועדים

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

© כל הזכויות שמורות למחבר

סוגיה מז: טעות בנוסח התפילה בשבתות ובמועדים

**

רקע

בסוגיה הקודמת עסקנו בנוסח התפילה של עשרת ימי תשובה ובדינו של הטועה בנוסח התפילה. בסוגיה זו נעסוק בדינו של אדם הטועה ומתפלל תפילת חול במקום תפילת מועד, ובתפילה של מועד אחד במקום תפילה של מועד אחר.

מקורות

- א. גמ' כא. "ואמר רב יהודה אמר שמואל היה עומד בתפלה... אבל הכא הא צלי ליה"
 ב. רי"ף יג. "א"ר נחמן כי הוינן בי רבה בר אבוה... לא אטרחהו רבנן"
 תלמידי רבינו יונה ד"ה אמר
 רא"ש פ"ג סי' יז
 רמב"ם הל' תפילה פ"י ה"ז
 ג. בית יוסף סי' רסח סע' ד"ה ומכאן
 ד. שו"ע סי' רסח סע' ב-ו, ומשנה ברורה
 סי' תפז סע' א
 ה. מגן אברהם סי' רסח סק"ה [סי' תפז סק"ב, ומחצית השקל שם]
 משנה ברורה סי' תפז סק"ב, ה, ז [ביאור הלכה ד"ה מקדש]

בית יוסף אורח חיים סימן רסח סעיף ד
 ומכאן יהיה פשוט לפניך שמי שהתפלל תפלה של חול בשבת ולא הזכיר של שבת חוזר ומתפלל תפלת שבת, וכן כתב הרמב"ם בפ"י מהלכות תפלה [ה"ז]: מי שטעה והתפלל של חול בשבת לא יצא, וכן כתב סמ"ג בסימן י"ט [עשין קא ע"ב]. ולפי שראיתי מי שמשבשש נוסחת הרמב"ם בדקדוקי הבל וגורס יצא, כתבתי זה, אף על פי שהוא פשוט מדאמרינן בפרק במה מדליקין [כד]. ימים שיש בהם קרבן מוסף כגון ראש חדש וחולו של מועד ערבית שחרית ומנחה מתפלל י"ח ואומר מעין המאורע בעבודה, ואם לא אמר מחזירין אותו. ומי גרע שבת מראש חודש וחול המועד? ! מיהו היכא שהזכיר של שבת בתוך י"ח, נראה שאף על פי שלא קבע ברכה בפני עצמה לשבת יצא, דומיא דמוספין דירושלמי שכתבתי בסמוך. ואף על פי שכתב הכל בו בסימן י"א [ו סוף ע"ד]: ירושלמי, התפלל ומצא עצמו טועה של חול בשבת יצא, ואם נזכר בתוך התפלה גומר הברכה שהתחיל בה וחוזר ומתפלל של שבת, לא קיימא לן הכי או נדחוק להעמידו בשהזכיר של שבת.

מגן אברהם אורח חיים סימן רסח סק"ה
 לשבת יצא - דין זה צריך עיון דהא בסי' תפ"ז ס"א כתב דאם חתם ביום טוב מקדש השבת לא יצא אף על פי שהזכיר יום טוב באמצע כיון דחתם שלא כדין, וכמו שכתוב סי' ר"ט, וכל שכן היכא דלא קבע ברכה כלל לשבת. וצריך לומר דגרע טפי כשחתם בשל יום אחר, וצ"ע. וברא"ש משמע דוקא במוסף יצא, וכן משמע ברמב"ם ע"ש...

הסבר הסוגיה

בען מיניה: הני בני בי רב דטעו ומדכרי דחול בשבת, מהו שיגמרו? ואמר לן: גומדין כל אותה ברכה... גברא בר חיובא הוא, ורבנן הוא דלא אטרחהו משום כבוד שבת.

[גמ' כא.]

הגמ' אומרת שמי שטועה ומתפלל תפילת חול בשבת אינו צריך להפסיק באמצע הברכה, אלא משלים את הברכה וחוזר לתפילת שבת. מסבירה הגמ' שמשלים את הברכה מפני שראוי להתפלל בשבת שמונה עשרה ברכות, אלא שמפני כבוד השבת חכמים לא הטריחונו ותיקנו תפילה של שבע ברכות בלבד.

נחלקו הראשונים באלו תפילות ובאיזו ברכה מדובר בגמ':

תלמידי רבינו יונה [יג. ד"ה אמר] והרמב"ם [הל' תפילה פ"י ה"ז] סוברים שדין זה לא נאמר בתפילת מוסף, מפני שתפילת מוסף אינה ראויה לשמונה עשרה ברכות, ובה פוסק אפילו באמצע ברכה. הרא"ש [סי' יז] מביא את הראב"ד, המוכיח מהירושלמי שגם תפילת מוסף ראויה לשמונה עשרה ברכות, וממילא גם בה משלים את הברכה.

תלמידי רבינו יונה [יג. ד"ה אמר] מביאים את שיטת הרב ר' אשר מלוניל, שמשלים את הברכה רק כשזכר באמצע ברכת "אתה חונן", אך בשאר הברכות מפסיק באמצע ברכה. תלמידי רבינו יונה דוחים שיטה זו, שכיוון ש"גברא בר חיובא הוא" אין הבדל בין ברכה זו לשאר הברכות, ובכולן משלים הברכה שנמצא בה¹. לרא"ה [ד"ה אמר רב נחמן] שיטת ביניים; הוא מסכים עם תלמידי רבינו יונה שבתפילות שחרית, מנחה וערבית משלים כל ברכה שנמצא בה, אך הוא מחדש שבתפילת מוסף משלים ברכת "אתה חונן", ופוסק בשאר הברכות. הוא מסביר שמשלים ברכת "אתה חונן" מפני "שאם אין דעה אין תפלה", ברכת הדעת אינה מברכות החול, אלא שייכת לכל התפילות, ולכן תמיד משלימים אותה [גם המאירי (ד"ה מי שהיה עומד) סובר כך על פי הירושלמי (פ"ד ה"ד)].

הבית יוסף [סי' רסח סע' ד ד"ה ומכאן] מחדש על פי הירושלמי [פ"ד ה"ו], שפסק הרמב"ם [פ"י ה"ז]: "מי שטעה והתפלל של חול בשבת לא יצא"², מתייחס למקרה שלא הזכיר את השבת בתפילתו, אבל אם הזכיר שבת, כגון שאמר "ביום השבת הזה" ב"עלה ויבוא", יצא ידי חובתו, אף שלא ייחד ברכה לקדושת היום. חידוש זה נפסק להלכה בשו"ע [סי' רסח סע' ד]: "מי שהתפלל תפלה של חול בשבת ולא הזכיר של שבת - לא יצא, ואם הזכיר של שבת בתוך י"ח - אף על פי שלא קבע ברכה לשבת, יצא".

¹ אולי ניתן לתרץ שבשאר הברכות מפסיק מפני שאסור לבקש צרכיו בשבת, ובברכת הדעת אין מפסיקים מפני שעל דעת מותר לבקש גם בשבת. הסבר זה אינו תואם את המובא בתר"י שלדעת הרב ר' אשר אין מפסיקים ב"אתה חונן" מפני "שהיא ראשונה".

² יש גורסים ברמב"ם: "יצא". עיין כסף משנה, ועיין ב"רמב"ם מדויק" מהד' ר"י שילת הערה 2.

דינו של השו"ע קשה, שהרי הוא שינה ממתבע שטבעו חכמים בברכות, וכל המשנה ממתבע שטבעו חכמים בברכות הרי זה טועה וחוזר ומברך כמתבע [רמב"ם פ"א ה"ז]? ניתן לתרץ קושיה זו בשלושה כיוונים:

א. למדנו לעיל [עמ' 81] שהשו"ע [סי' קפז סע' א] פוסק כשיטת הרמב"ן והרא"ה, שדין שלא להאריך במקום שאמרו לקצר, ולא לקצר במקום שאמרו להאריך - אינו מעכב, ויוצא בדיעבד ידי חובה אף כשישנה בפתיחת הברכה ובחתימתה. הדבר היחיד המעכב בברכה הוא הזכרת התכנים המרכזיים, וכיון שהזכיר את יום השבת יצא ידי חובתו.

ב. המחלוקת בין הרמב"ם והרשב"א לבין הרמב"ן והרא"ה [הובאה לעיל שם] אם משנה בפתיחת הברכה ובחתימתה יוצא ידי חובתו מתייחסת לברכות בלבד, בתפילה יוצא ידי חובתו אף כשמשנה בפתיחה ובחתימה. כלומר: חלות הברכה תלויה בתקנת חכמים, ולכן שינוי מהמתבע שטבעו חכמים מפקיע את שם הברכה; חלות תפילה אינה תלויה בתקנת חכמים אלא בזכות של אדם לשפוך את שיחו לפני חי העולמים, וחכמים עיגנו שיחה זו בנוסח שהם תיקנו. כאן המתבע אינו מעכב, ומספיק לשמר את התכנים שתיקנו חכמים.

ג. קביעת הגמ' "גברא בר חיובא הוא ורבנן הוא דלא אטרחהו משום כבוד שבת", מלמדת שיש שני נוסחים לתפילת שבת, נוסח אחד של שמונה עשרה ברכות עם הזכרת שבת, ונוסח שני של שבע ברכות. למעשה חכמים תיקנו את הנוסח השני, וכך ראוי להתפלל, אך המתפלל בדיעבד בנוסח הראשון לא שינה ממתבע שטבעו חכמים, ולכן יצא ידי חובתו.

ניתן לדחות את שלושת התירוצים הללו, ולחלוק על חידושו של הבית יוסף. גם הרמב"ן והרא"ה הסוברים שהמקצר במקום שאמרו להאריך והמאריך במקום שאמרו לקצר - יצא ידי חובתו, מודים שהמתפלל תפילת חול ומזכיר של שבת - אינו יוצא ידי חובתו. הרי במקרה האחרון המתפלל לא שינה את ברכת קדושת היום, אלא השמיטה לגמרי, וכולי עלמא מודים שלא יוצאים ידי חובה כשמשימים ברכה שתיקנו חכמים. לגבי התירוף השלישי, שיש שני נוסחים חלופיים, והמתפלל תפילת חול ומזכיר של שבת אינו משנה ממתבע שטבעו חכמים, ניתן לטעון, שחכמים תיקנו נוסח אחד בלבד של שבע ברכות, והמשנה ממנו משנה ממתבע שטבעו חכמים. כוונת הגמ' היא, שלמרות שאין יוצאים ידי חובת תפילת שבת בתפילה של שמונה עשרה ברכות, שהרי שינה ממתבע שטבעו חכמים בתפילה, תפילת שמונה עשרה היא חפצא של תפילה גם בשבת, וכיוון שלברכה שמברך יש קיום כברכה של תפילה אין להפסיק באמצע ברכה אלא להשלימה³.

³ להבהרת העניין יש להרחיב מעט בהסבר המושגים הללו. למדנו לעיל [עמ' 317, 325] שתפילה שונה משאר המצוות, וחלות תפילה אינה תלויה בציווי עליה. זאת אומרת, שלמרות שבשאר המצוות לא ניתן לנתק בין חיוב המצוה לבין החפצא של המצוה (כלומר, הגדרת המעשה כמעשה של מצוה והחלת שם המצוה עליו), בתפילה ניתן לנתק ביניהם. ברכת המזון היא "חפצא של ברכה" רק כשיש חיוב לברכה, ברכת המזון ללא חיוב לברך אינה "חפצא של ברכה" אלא ברכה לבטלה. במצות תפילה ניתן לנתק בין החיוב לבין החפצא

המגן אברהם [סי' רסח סק"ה] מקשה על סתירה בפסקי השו"ע. בסי' תפז [סע' א] פוסק השו"ע שאם חתם ביום טוב "מקדש השבת" וחזר תוך כדי דיבור ואמר "מקדש ישראל והזמנים" יצא ידי חובתו. משמע, שאם לא חזר ותיקן לחתימה ראויה לא יצא ידי חובתו, למרות שהזכיר יום טוב בקדושת היום. ואילו אצלנו פוסק השו"ע שהמתפלל של חול בשבת והזכיר של שבת יצא ידי חובתו, אף שלא חתם בשל שבת.

מתרץ המגן אברהם, שיש חילוק בין חסרון לבין עיוות. כשמתפלל של חול בשבת והזכיר של שבת, הוא רק החסיר את ברכת קדושת היום, ולכן יוצא ידי חובתו, אך כשחותם ביום טוב "מקדש השבת" הוא מעוות את הברכה, ולכן אינו יוצא ידי חובתו.

ניתן לתרץ את קושייתו בתירוץ אחר. יש חילוק בין תפילת שמונה עשרה לבין תפילת שבע. תפילת שמונה עשרה היא התפילה הבסיסית והיא תמיד מהווה "חפצא של תפילה" - בין בחול בין בשבת ובין בימים טובים; תפילת שבע היא תפילת המועד, ולכן היא מהווה "חפצא של תפילה" רק כשחותם בה בברכת אותו מועד. המתפלל בשבת וחותרם "מקדש ישראל והזמנים", או המתפלל ביום טוב וחותרם "מקדש השבת" אינו מתפלל תפילת המועד, ותפילתו אינה תפילה כלל. אמנם המתפלל שמונה עשרה בשבת - הרי שתפילתו תפילה, ומספיק שיזכיר בה של שבת כדי לצאת ידי חובתו.

בין שני התירוצים הללו יש נפקא מינה גדולה להלכה. מי שהתפלל בשבת שהיא גם יום טוב, הזכיר בברכה גם שבת וגם יום טוב, וטעה בחתימה ובירך "מקדש השבת" או שבירך "מקדש ישראל והזמנים" - לדעת המגן אברהם יצא ידי חובתו, שהרי לא עיוות את הברכה אלא רק החסיר אחד המועדים; אך לפי התירוץ השני הוא לא יצא ידי חובתו, שהרי תפילה שאינו חותרם בה גם בקדושת השבת וגם בקדושת הזמן אינה תפילה. בדיון זה נחלקו הפוסקים, החק יעקב [סי' תפז אות ד] פוסק כהבנה הראשונה, והפרי חדש [סי' תפז ד"ה ומה שכתב וחותרם מקדש השבת וישראל והזמנים] פוסק כהבנה השנייה.

סיכום

סוגייתנו מחדשת שתפילת שמונה עשרה מהווה חפצא של תפילה גם בחול, גם בשבת וגם בימים טובים. ללא סוגייתנו היינו חושבים שדינו של המתפלל תפילת שמונה עשרה בשבת כדין המחסיר ברכה בתפילתו וכדין המתפלל תפילת שבע ביום חול, שתפילתם אינה תפילה כלל. הנפקא מינה המעשית של חידוש זה היא שברכות תפילת שמונה עשרה בשבת אינן ברכות לבטלה, ולכן משלים את הברכה שנמצא בה. הבית יוסף, ושאר כל הפוסקים בעקבותיו, לומדים מסוגיה זו שניתן לצאת בשבת וביום טוב בתפילת שמונה עשרה ברכות, ומספיק להזכיר בה את קדושת היום.

של המצוה, ויכול להיות "חפצא של תפילה" ללא חיוב להתפלל. המתפלל תפילת חול בשבת אינו מקיים את חיוב התפילה, ולכן חייב לחזור ולהתפלל תפילת שבע כדי לקיים את חובתו, אך למרות זאת תפילתו מהווה תפילה. זו כוונת הגמ' באומרה "גברא בר חיובא הוא" - תפילת שמונה עשרה מהווה חפצא של תפילה גם בשבת, ברכותיה אינן ברכות לבטלה, ולכן יש להשלים הברכה שנמצא בה.

הלכה

המסקנות ההלכתיות העולות מסוגייתנו חשובות מאוד למעשה, כיוון שהן מתייחסות למקרים מאוד שכיחים, ולכן נפרטן אחת לאחת:

א. המתפלל תפילת חול בשבת ונזכר שהוא אמור להתפלל תפילת שבת משלים את הברכה ואחר כך פותח בברכת קדושת היום [גמ' כא. שו"ע סי' רסח סע' ב].

ב. המתפלל תפילת חול ונזכר שהוא אמור להתפלל תפילת מוסף מפסיק באמצע הברכה [מחלוקת בין הרמב"ם ותר"י לבין הראב"ד והרא"ש. השו"ע (שם) מביא דעה זו כיש אומרים, וכך פוסק המשנה ברורה (סק"ה)].

ג. המתפלל תפילת חול בשבת ולא הזכיר שבת, לא יצא ידי חובתו [פשוט על פי הגמ' בשבת כד., שו"ע סע' ד].

ד. המתפלל תפילת חול בשבת והזכיר שבת, יצא ידי חובתו [שו"ע סע' ד].

ה. המתפלל במועד וחתם חתימה של מועד אחר [ביום טוב חתם "מקדש השבת" או שבשבת חתם "מקדש ישראל והזמנים"], לא יצא ידי חובתו, ואם תיקן תוך כדי דיבור יצא ידי חובתו [תוס' ברכות יב. ד"ה לא. שו"ע סי' תפז סע' א. השו"ע פוסק שיוצא ידי חובתו רק אם ידע מהי החתימה הנכונה וטעה בלשונו, אך המשנה ברורה פוסק שיוצא בכל מקרה שתיקן תוך כדי דיבור לנוסח הראוי].

ו. המתפלל בשבת שהיא גם יום טוב, והזכיר בגוף הברכה את שני המועדים, וחתם באחד מהם בלבד - לדעת החק יעקב יצא ידי חובתו, ולדעת הפרי חדש לא יצא ידי חובתו. המשנה ברורה [סי' תפז סק"ז] מכריע שבמקרה שחתם "מקדש השבת" ודאי שיצא ידי חובתו [הסבר הכרעתו בכיבוד הלכה ד"ה מקדש].

ז. המתפלל מוסף בשבת חול המועד או בשבת ראש חודש, וחתם "מקדש השבת" יצא ידי חובתו, שהרי בחול המועד וראש חודש אין חיוב לחתום בברכת המועד אלא להזכירו בלבד [פרי חדש סי' תפז ד"ה ומה שכתב וחותרם. כך מוכח משאר התפילות שאין בהן ברכת קדושת היום, אלא "יעלה ויבוא" בלבד]⁴.

ז. המתפלל בשבת שהיא גם יום טוב תפילה של שבת חול המועד, זאת אומרת שהזכיר שבת בברכת קדושת היום, ואת יום טוב הזכיר ביעלה ויבוא בלבד - לדעת הגרש"ז אויערבאך לא יצא ידי חובתו [מובא במשנה ברורה "ביצחק יקרא" (משנה ברורה עם הערות הרב אביגדור נבנצאל) סי' רסח סע' ב ד"ה יצא], מכיוון שלא הזכיר את קדושת השבת וקדושת המועד באותה ברכה. פסק זה זוקק ביאור, וכבר העיר תלמידו הרב נבנצאל, שמהשערי תשובה סק"ב משמע שיצא ידי חובתו למרות שלא אמר את שתי הקדושות בברכה אחת.⁵

⁴ ניתן לדייק פסק זה גם מלשונו של הרמב"ם. במוסף של שבת חול המועד פוסק הרמב"ם [הל' תפילה פ"ב ה"א]: "מתחיל בברכה אמצעית בענין שבת ומשלים בענין שבת ואומר קדושת היום באמצע". בתפילת שבת יום טוב [שם ה"ה] הרמב"ם אינו מביא נוסח זה, למרות שבגמ' במסכת ביצה [זו.] הובא נוסח זה גם לענין שבת יום טוב וגם לתפילת מוסף של שבת חול המועד. הבדל הניסוח מלמד שבשבת חול המועד הברכה היא ברכת קדושת השבת, ובשבת יום טוב הברכה היא ברכה גם של קדושת שבת וגם של קדושת יום טוב.

⁵ עיין בספר "אשי ישראל" פרק מב הע' לו, המביא מחלוקת אחרונים בדין זה.